

Literatura w terapii dzieci

Anna Bautsz-Sontag

Literatura w terapii dzieci

Uniwersytet Śląski

WW

OFICyna WYDAWNICZA

Katowice 2013

Redaktor serii: Pedagogika
Katarzyna Krasoń

Recenzent:
Alicja Ungeheuer-Gołąb

Publikacja sfinansowana ze środków Uniwersytetu Śląskiego

Wydanie I

Publikacja będzie dostępna – po wyczerpaniu nakładu – w wersji internetowej:
Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Literatura w terapii	15
1. Bajki terapeutyczne	19
2. Baśnie i metafory	31
3. Biblioterapia ekspresyjna	36
Rozdział 2. Personalizm, hermeneutyka oraz praca niedyrektywna jako istotne perspektywy teoretyczne w projektowaniu warsztatów otwartych	42
1. Personalizm – spotkanie Twarzy Osoby	46
2. Praca niedyrektywna – tworzenie przestrzeni podążania „za...”	62
3. Hermeneutyka – rozumienie Drugiego	72
Rozdział 3. Warsztaty otwarte	91
1. Warsztaty otwarte – koncepcja pracy terapeutycznej	92
2. Narracje towarzyszące	99
Rozdział 4. Badania własne – egzemplifikacja procesu pracy terapeutycznej z wykorzystaniem literatury	110
1. Przyjęta perspektywa badawcza	110

2.	Analiza badań własnych – prezentacja wybranych wyjątków ze studium przypadku dzieci z grupy eksperymentalnej – perspektywa holistyczna analizy przypadku	122
3.	Analiza badań własnych – prezentacja trzech wybranych studium przypadku – perspektywa hermeneutyczna w kontekście wybranej przez dzieci baśni	158
4.	Próba syntezy zgromadzonych wyników badań w grupie eksperymentalnej i kontrolnej	176
Rozdział 5. Warsztaty otwarte – przykłady pracy terapeutycznej z wykorzystaniem literatury		
1.	Jeź	182
2.	Lew Lucjan – prawdziwa twarz	184
Zakończenie – próba interpretacji „rozumiejącej”		185
Bibliografia		191

Wstęp

Literatura stwarza przestrzeń dialogu. Pozwala komunikować siebie, ale również słuchać innych, odnajdując w nich odbicie własnych doświadczeń. Tekst literacki staje się zwierciadłem – odbija świat przeżyć i doświadczeń *Osoby*.

Dialog podejmowany jest nieustannie. Dotyka wielu płaszczyzn życia. Przybiera różne formy. Nawiązuje do wszystkich treści, które nas dotyczą i poruszają. Dokonuje się w wielu wymiarach. Inicjujemy go z *Drugim*, ze Światem, z Absolutem, z Sobą.

Wydaje się, że punktem odniesienia dla wszelkich innych jego form jest właśnie dialog człowieka z samym sobą. To, na ile podejmujemy spotkanie z sobą i jaką przybiera ono postać, kształtuje nasze relacje skierowane ku światu i ku innym. Świat w tym ujęciu rozumiany jest przede wszystkim jako postawy i sposób myślenia o tym, co człowieka otacza, a znajduje się poza zasięgiem jego *Ja*.

Dialog podejmowany z samym sobą kieruje człowieka ku rozwojowi własnej tożsamości. Pozwala poznawać i odkrywać coraz bardziej uwewnętrznione przestrzenie samego siebie. Poznawanie siebie umożliwia zrzucanie masek, które przybiera się z lęku, niepewności, nieznanym własnego potencjału lub ogarniającej człowieka rozpacz. Zglębiając własne *Ja*, godząc się z tym, kim i jakim się jest, odnajdujemy w sobie gotowość, aby wpierw – odkryć własną *Twarz*, a następnie stawać naprzeciw *Drugiego*, by poznawać *Go* w sposób jasny – niezafałszowany własnymi odbiciami *Ja*. Kroczymy w kierunku

budowania w sobie coraz pełniejszej dojrzałości osobowej. To z kolei umożliwia nam przyjmowanie postawy *ku Drugiemu*, postawy *być*.

Zarówno teoria, jak i praktyka psychologiczna oraz psychoterapeutyczna stwierdzają, że gdy nie podejmujemy dialogu z samym sobą, wciąż miotani jesteśmy skupieniem na niezrozumiałych własnych reakcjach, postawach, trudnościach w spokojnym byciu ze sobą i akceptowaniu siebie. To z kolei uniemożliwia skierowanie się *ku Drugiemu*, cała bowiem energia wykorzystana zostaje na walkę własnym Ja, którego się nie rozumie, nie zna, nie potrafi określić i zaakceptować.

Postawa *ku Drugiemu* jest postawą odzwierciedlającą dojrzałość osobową. Umiejętność kształtowania konstruktywnych relacji interpersonalnych jest jedną z podstawowych cech dojrzałej osobowości. Umożliwia ona utrzymywanie dobrego samopoczucia, dobrostanu psychicznego, jest elementem zdrowia, pozwala bowiem czuć się dobrze z sobą i wśród innych. Jako umiejętność psychologiczna rozwija się w ciągu całego życia.

Kształtowanie odpowiednich postaw wobec samego siebie oraz wobec innych stanowi z kolei istotny element procesu wychowania dzieci i młodzieży. Towarzystwo dzieciom i młodym ludziom w ich rozwoju staje się przede wszystkim tworzeniem dla nich warunków, by budowali w sobie takie umiejętności, które pomogą im stać się w pełni dojrzałymi ludźmi. W mniejszym stopniu rzecz dotyczy tutaj umiejętności praktycznych, technicznych, zawodowych lub zdobywanej w toku nauki wiedzy, bardziej z kolei liczą się te umiejętności, które pozwalają w sposób konstruktywny tworzyć więzi z innymi. Umiejętność współdzielenia życia z bliskimi osobami, budowania bogatych w pozytywne doświadczenia interpersonalne relacji stanowi bowiem kwintesencję tego, co decyduje o poczuciu szczęścia i dobrostanu psychicznego człowieka. Kierunek pracy wychowawczej i terapeutycznej w tym zakresie zmierzałby do odkrywania własnej *Twarzy* innym, by nie przydarzyło się nikomu to, przed czym przestrzega opowiastka filozoficzna Leszka Kołakowskiego – by nie schować własnej *Twarzy* do kufierka...

Nino był czeladnikiem piekarskim, znanym ze swojej pięknej twarzy.
Była to istotnie najpiękniejsza twarz w okolicy i wszystkie dziewczęta od-

wracały wzrok, kiedy Nino przechodził ulicą – tak przyciągała je piękna twarz młodego piekarza.

Niestety, Nino pracował przy piecu, w wilgotnej i gorącej piekarni, to jak wiadomo, niedobrze wpływa na piękne twarze. Prócz tego miał niekiedy zmartwienia, jak wszyscy ludzie, a wiadomo, że zmartwienia szkodzą piękności. W rezultacie Nino, przeglądając się w lustrze, stwierdzał ze smutkiem, że na pięknej twarzy życie zaczyna powoli żłobić swój ślad. Mimo to była ona nadal niezwykle piękna i Nino rad był ustrzec to piękno przed złośliwością czasu. Wybrał się tedy do miasta Lipoli, gdzie sprzedawano specjalne kufereki do przechowywania twarzy. Kuferek taki był kosztowny i Nino musiał pożyczyć pieniądze od sąsiadów, aby za niego zapłacić. Uważał jednak, że sprawa jest na tyle ważna, iż warto się zadłużyć. Kupił tedy kuferek i schował swoją twarz w bezpiecznym schronieniu [...]¹.

... kuferek okazał się zgubą dla pięknego Nino...

W procesie projektowania działań wychowawczych i terapeutycznych szczególnie ważną kwestią jest dookreślenie potrzeb i oczekiwań adresatów tychże działań. Diagnoza sytuacji psychopedagogicznej, zarówno poszczególnych osób, jak i całej grupy, wobec której tworzymy działania wychowawcze i terapeutyczne, określa punkt wyjścia wskazujący formę i treść tychże zajęć. Diagnoza indywidualna oraz diagnoza sytuacji interpersonalnej w grupie stanowi zatem konieczny element procesu budowania zajęć pedagogicznych, które skierowane byłyby na wprowadzanie zmiany w zakresie funkcjonowania psychologicznego dzieci i młodzieży, wobec których są projektowane.

W pedagogice, podobnie jak i w psychologii, obserwować można mnogość form zajęć o charakterze terapeutycznym lub też, mówiąc inaczej, mających na celu wprowadzenie zmiany. W pracy z dziećmi i młodzieżą swobodnie wybierać można spośród wielu pomysłów na zajęcia terapeutyczne i wychowawcze. Wybór określonych form pracy zależeć powinien właśnie od potrzeb adresatów tychże zajęć oraz od oceny prowadzącego, co do przydatności i efektywności danych zajęć w realizowaniu zamierzeń terapeutycznych.

¹ L. Kołakowski (1998): *14 bajek z królestwa Lailonii dla dużych i małych*. Warszawa: Prószyński i S-ka.

Formą zajęć, na które w szczególności chcę zwrócić uwagę w niniejszej pracy są zajęcia biblioterapeutyczne o charakterze działań ekspresyjnych.

Biblioterapia zyskuje w ostatnich latach, w środowisku zarówno pedagogicznym, jak i psychologicznym, uznanie oraz pozytywną ocenę swej przydatności i efektywności w zakresie udzielania wsparcia oraz wprowadzania zmian w funkcjonowaniu psychologicznym objętych nią pacjentów, wychowanków, klientów. Pomimo iż brakuje systematycznych badań wskazujących na konkretny wymiar i znaczenie czynników „leczących”, terapeutycznych, wprowadzających zmianę poprzez oddziaływania biblioterapeutyczne, autorzy zajmujący się biblioterapią opisują je i ujmują w sposób wyjaśniający istotę tego procesu.

W biblioterapii skierowanej wobec dzieci wyróżnić można trzy przestrzenie oddziaływania tekstem². Jedną z nich stanowią **baśnie**, odkrywające w sposób symboliczny świat pozaświadomych znaczeń, egzemplifikujący psychologiczny rozwój osoby. W ten oto sposób treści baśni analizuje i rozumie Bruno Bettelheim³. Kolejnym obszarem są wprowadzane od niedawna do pracy z dziećmi, a tworzone przez pedagogów, psychologów, psychoterapeutów **bajki terapeutyczne**⁴.

Teksty o charakterze terapeutycznym pozwalają manewrować znaczeniami, które odbiorca – interpretator, może odkrywać i transformować zgodnie z własnymi potrzebami. Czytelnik czerpie z kontaktu z tekstem zadowolenie, czasem ulgę związaną z uwalnianiem się od napięć i płynącą z niej przyjemność obcowania z literaturą. Terapia i wsparcie dzięki dziełu przebiegają niejako samoistnie, nie wymagają specjalnej interwencji, jedynie odpowiedniego tekstu, który ma właściwości wspierające⁵.

Tego rodzaju praca z wykorzystaniem literatury określana jest przez autorkę niniejszej książki jako *biblio-edukacyjna*. Trzeci obszar pracy poprzez tekst literacki stanowi koncepcja **biblioterapii ekspresyjnej**, w której to punktem centralnym staje się projektowanie intersemio-

² K. Krasoń (2009): *Biblioterapia. W: Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*. Red. K. Heska-Kwaśniewicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

³ B. Bettelheim (1985): *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniu i wartości baśni*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

⁴ M. Molicka (2002): *Bajkoterapia*. Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.

⁵ K. Krasoń (2009): *Biblioterapia*, op. cit., s. 283.

tycznego transferu bodźców słuchowo-wzrokowych. Działanie biblioterapeutyczne polega zatem nie tylko na czytaniu i słuchaniu, ale również zmianie modalnościowej w odkrywaniu metafory literackiej.

Pomimo iż jako metoda sama w sobie biblioterapia funkcjonuje od niedawna, jej korzenie sięgają odległych już wieków. Poczucie, że obecne w literaturze obrazy i postacie niosą w sobie swego rodzaju leczący, kojący potencjał, towarzyszy ludziom od kiedy tylko zaczęto opowiadać, a następnie spisywać mity, historie, baśnie, legendy. W słowach tych bowiem zawierano pewne prawdy o człowieku bliskie jego doświadczeniu oraz przeżywaniu rzeczywistości, zarówno tej wokół, jak i tej w nim samym. Literatura ewoluowała wraz z człowiekiem, będąc jednym z najlepszych jego obserwatorów i analityków. Również dzisiaj czerpać możemy z potencjału terapeutycznego zawartego w literaturze. Szczególnie obecny i obfity jest on w metaforach literackich, tworzą one bowiem płaszczyzny umożliwiające odczytywanie indywidualnego sensu tekstu literackiego oraz odczytywanie w nim osobistych znaczeń.

Wykorzystanie literatury do projektowania zajęć o charakterze wspierającym rozwój dzieci i młodzieży wydaje się być dobrym kierunkiem działań pedagogicznych i terapeutycznych. Zarówno dzieci, jak i młodzież wzrastają wraz z książką. Baśnie, bajki, opowiadania i powieści, a także poezja towarzyszą dzieciom w ich kroczeniu ku dorosłości. Korzystając z tego, można zbudować obszar *spotkania* i *dialogu* z literaturą, w którym to dzieci i młodzi ludzie właśnie w tekstach literackich odkrywają będą samych siebie. Spotkanie z sobą poprzez zetknięcie z bohaterem literackim lub zawartą w tekście literackim metaforą owocować powinno zmianą w kierunku jak najpełniejszego rozwoju – zrozumienia przeżywanych emocji, dookreślenia siebie, skonfrontowania się z własnymi lękami, trudnościami, podjęcia autorefleksji, wskazanie samemu sobie kierunku pożądanых we własnym rozwoju zmian.

Jeżeli znamy choć zarys funkcjonowania intrapersonalnego oraz interpersonalnego dzieci, wobec których mamy zamiar skierować oddziaływania biblioterapeutyczne o charakterze działań ekspresyjnych, możemy próbować wspierać ich rozwój, dawać doświadczenie korektywne.

Próba systematycznego przyjrzenia się wpływowi działań biblioterapeutycznych w ich formule ekspresyjnej, poprzez projektowanie warsztatów otwartych – a więc takich, które zakładają częściową niedyrektywność pracy oraz uważność na potrzeby prezentowane przez dzieci podczas zajęć i odpowiedź na nie w formie modyfikacji omawianych w kontekście metafory literackiej treści, od dawna stanowiły obszar intensywnych zainteresowań badawczych autorki. Możliwość weryfikacji ewentualnego faktycznego wpływu działań biblioterapeutycznych na zmianę w obszarze między innymi takich elementów funkcjonowania intrapersonalnego dzieci jak: rozumienie istoty emocji, ujawniane potrzeby, lęki i mechanizmy obronne, oraz interpersonalnego, jak: wykazywane zachowania empatyczne, prezentowane relacje z osobami znaczącymi z rodziny, pojawiła się w realizowanych w ramach niniejszej pracy badaniach eksperymentalnych.

W przedkładanej Czytelnikowi publikacji dotyczącej możliwości wykorzystania literatury w terapii przedstawione zostaną trzy stanowiska biblioterapeutyczne, wyłaniające się zdaniem autorki spośród współcześnie pojawiającego się rozumienia tego typu działań. Uzupełnieniem opisów stanowisk biblioterapeutycznych będzie charakterystyka narracji towarzyszących – opisywanych przez autorkę jako komentarze budujące specyfikę biblio-edukacyjną lub biblio-terapeutyczną pracy z wykorzystaniem tekstów literackich. Ponadto, zaprezentowana zostanie koncepcja warsztatów otwartych, ściśle związana z takimi odniesieniami metateoretycznymi jak personalizm, hermeneutyka, niedyrektywność. Wskazane zostaną również wyjątki z badań autorki, w których to potwierdzony został wpływ ekspresyjnych działań biblioterapeutycznych na funkcjonowanie intrapsychiczne dzieci przedszkolnych. Rozważania dotyczące literatury w terapii zamkną przykłady warsztatów otwartych, egzemplifikujące opisywaną metodę pracy terapeutycznej.

Jakość pracy wychowawczo-terapeutycznej, która stała się przedmiotem niniejszej pracy oraz formułą *Spotkania* i *Dialogu z Dzieckiem* poprzez bogactwo treści zawarte w literaturze znajduje doskonałe odzwierciedlenie w słowach Carlosa Ruiza Zafona:

Kiedyś usłyszałem, jak jeden z klientów ojca powiedział w księgarni, że niewiele rzeczy ma na człowieka tak wielki wpływ jak pierwsza książka, która od razu trafia do jego serca. Owe pierwsze obrazy, echa słów, choć wydają się pozostawać gdzieś daleko za nami, towarzyszą nam przez całe życie i wnoszą w pamięci pałac, do którego, wcześniej czy później – i nieważne ile w tym czasie przeczytaliśmy książek, ile nowych światów odkryliśmy, ile się nauczyliśmy i ile zdążyliśmy zapomnieć – wrócimy⁶.

Oddawana do rąk Czytelnika publikacja stanowi zestawienie najistotniejszych zagadnień teoretycznych oraz wyjątków z badań, podjętych w ramach tworzenia pracy doktorskiej. Przedstawiana Czytelnikowi książka jest zatem syntezą zagadnień teoretycznych oraz analiz badawczych, szerzej omówionych w dysertacji doktorskiej.

Autorka pragnie w tym miejscu podziękować Osobom, dzięki którym możliwe stało się zrealizowanie pomysłu na pracę terapeutyczną dla dzieci z wykorzystaniem literatury, a także dokonanie systematycznego oglądu badawczego wcielonego w życie zamysłu.

Dziękuję zatem promotor pracy doktorskiej – Pani Profesor Katarzynie Krasoń za inspirujące rozmowy i rozważania literackie, ekspresyjne zachwycenie mnie bogactwem słowa oraz czuwanie nad stroną merytoryczną i formalną powstającej dysertacji.

Kolejno dziękuję recenzent pracy – Pani Doktor Habilitowanej Małgorzacie Opoczyńskiej-Morasiewicz, będąc szczególnie wdzięczną za wnikliwą, rzetelną, bogatą w cenne uwagi i spostrzeżenia analizę pracy oraz, niezwykle istotne dla mnie, uważne spojrzenie na aspekt terapeutyczny pracy.

Dziękuję również recenzent pracy – Pani Profesor Tatianie Senko za pozytywne ocenienie zawartości teoretycznej oraz badawczej dysertacji.

⁶ C.R. Zafon (2007): *Cień wiatru*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, s. 12.

Redaktor
Wacław Walasek

Korektor
Agnieszka Walasek

Projekt okładki
Marcin Kasperek

Redaktor techniczny
Ireneusz Olsza

Skład i łamanie
Ireneusz Olsza

Copyright © 2013 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISBN 978-83-60743-81-2

Wydawca
Oficina Wydawnicza Wacław Walasek
Katowice, ul. Mieszka I 15
wacek@oficynaww.pl

Wydanie I. Ark. druk. 12,6. Ark. wyd. 10,0. Przekazano do łamania
w czerwcu 2013 r. Podpisano do druku we wrześniu 2013 r. Papier
offset. kl. III, 80 g. Nakład 120 + 50 egz.

Cena 24 zł + VAT

Druk: STUDIO NOA
www.studio-noa.pl